

Наталія Федорченко

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та правового забезпечення туризму, Київського університету туризму, економіки і права (м. Київ, Україна)
Natasha.Fedorchenko@meta.ua

УДК 347.45/47

ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З НАДАННЯ ПОСЛУГ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВІ: РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено розвиток договірних зобов'язань із надання послуг у вітчизняному праві, проведено їх історико-правовий аналіз та подальший розвиток правового регулювання відносин із надання послуг. Встановлено законодавчі підходи до процедури укладення договорів про надання послуг, акцентовано увагу на особливостях укладення цих договорів.

Метою статті є аналіз та характеристика зобов'язань із надання послуг, їх історичний розвиток і перспективи.

З'ясовано проблему співвідношення зобов'язань, які полягають у наданні послуг або виконанні робіт, встановлено критерії розмежування цих груп договірних зобов'язань, проведено аналіз та характеристику договірного типу з надання послуг. Запропоновано загальні ознаки, що об'єднують усі договірні зобов'язання, виокремити в окрему групу, що опосередковує надання послуг: 1) діяльність послугодавця не виражається у речовому результаті; 2) виконавець не гарантує досягнення передбачуваного результату; 3) чинним законодавством не передбачено контролю з боку замовника за процесом надання йому послуги виконавцем, хоча він і можливий за наявності згоди сторін, вираженої в конкретних умовах договору; 4) споживання посередницької послуги відбувається у процесі її надання.

У статті здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному дослідженні договірних зобов'язань із надання послуг і формування на цій основі теоретичних висновків та практичних пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Зроблено висновок про необхідність перегляду нормативно-правового підходу до порядку укладення цивільно-правових договорів загалом і договорів про надання послуг зокрема та відходу від планово-адміністративних актів як основи укладення цих договорів. Зазначено, що саме договір про надання послуг виконує важливу функцію формування правових зв'язків між потенційними контрагентами, визначає порядок і послідовність надання послуг виконавцем та розрахунків за надані послуги замовником. Акцентується увага на проблемних питаннях, які

залишаються в науці цивільного права, зокрема: укладення договору про надання послуг із державного бюджету, якості надання послуг, відповідальності за неналежне надання послуг, а також питання стягнення платежів за так званими виконавськими послугами.

Ключові слова: зобов'язання з надання послуг; договір про надання послуг; суб'єкти зобов'язань із надання послуг; послуга.

Договірні зобов'язання із надання послуг у сучасному цивільному обороті формують одну з найчисленніших груп договірних зобов'язань.

Однак проблема договірних зобов'язань із надання послуг залишається дискусійною. У світлі сучасних подій перед цивілістами постали нові виклики, що відображаються, зокрема, й у розробці науково-обґрунтованої концепції розвитку договірного регулювання відносин із надання послуг, формування на цій основі наукових висновків, спрямованих на розвиток доктрини цивільного права, та практичних пропозицій щодо удосконалення національного законодавства, забезпечення правового порядку в сфері надання послуг з урахуванням досвіду зарубіжних держав.

Особливий внесок у розвиток інститутів цивільно-правового договору загалом і договорів про надання послуг зокрема зробили такі вчені: Ч. Азімов, С. Алексєєв, І. Безклубий, О. Беяневич, С. Бервено, Д. Боброва, Т. Боднар, В. Борисова, М. Брагінський, В. Васильєва, О. Вінник, В. Вітрянський, М. Галантич, А. Гриняк, В. Джуно, О. Дзера, І. Діковська, С. Демченко, А. Довгерт, Ю. Заїка, І. Канзафарова, Т. Ківалова, В. Кисіль, В. Коссак, О. Кохановська, Н. Кузнєцова, І. Кучеренко, О. Крупчан, С. Ландкоф, В. Луць, Р. Майданик, В. Маслов, Г. Матвєєв, Н. Мироненко, Н. Пацурія, С. Погрібний, В. Примак, Ю. Притика, О. Пушкін, В. Резнікова, З. Ромовська, Л. Саннікова, М. Сібільов, І. Спасибо-Фатєєва, Р. Стефанчук, С. Фурса, Є. Харитонов, О. Шаблова, С. Шимон, Я. Шевченко, Р. Шишка, В. Щербина, О. Яворська, В. Яроцький та ін.¹

З огляду на викладене, можна зазначити, що назріла потреба у перегляді нормативно-правового підходу до порядку укладення цивільно-правових договорів загалом і договорів про надання послуг зокрема та відходу від планово-адміністративних актів як основи укладення цих договорів. Так, саме договір про надання послуг виконує важливу функцію щодо формування правових зв'язків між потенційними контрагентами, визначає порядок і послідовність надання послуг виконавцем та розрахунків за надані послуги замовником. Договір надає можливість

¹ Н Федорченко, *Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії і практики* (НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України 2015) 5.

Наталія Федорченко

його сторонам більш ефективно вирішувати спірні питання, які можуть виникнути у процесі реалізації відносин, що ним регулюються.

Метою дослідження є аналіз та характеристика зобов'язань із надання послуг, їх історичний розвиток і перспективи.

Якщо провести історико-правовий аналіз договірних зобов'язань із надання послуг, то слід зазначити, що значна частина цих відносин закріплювалися в окремих главах Цивільного кодексу (далі – ЦК) УРСР 1963 р., зокрема в главі 28, що регулювала підрядні відносини. Як зазначалося у ч. 3 ст. 348 ЦК УРСР, щодо окремих видів обслуговування громадян Рада Міністрів Української РСР затверджує типові договори побутового замовлення². Згодом таке право було надане Укрсоюзсервісу згідно з Правилами побутового обслуговування населення від 16 травня 1994 р. А в науковій літературі активно пропагувалася ідея щодо можливості регулювання побутових послуг населенню не тільки за допомогою побутового замовлення, а й на підставі інших цивільно-правових інститутів³.

У той самий час продовжувалося вдосконалення правового регулювання окремих видів послуг, які отримали правову регламентацію в Основах цивільного законодавства Союзу РСР 1991 р. При цьому найбільша увага приділялася відносинам з обслуговування населення, що склалися у роздрібній торгівлі, громадському харчуванні, при виконанні на замовлення населення всіляких робіт, прокаті предметів домашнього вжитку та іншого майна особистого користування, перевезенні пасажирів та багажу, зберіганні речей, за операціями Ощадного банку СРСР, при державному особистому та майновому страхуванні, наймі жилих приміщень, у сфері культурного обслуговування тощо.

Зважаючи на наведене вище, доходимо висновку, що ще за радянських часів у правовій доктрині почала формуватися концепція договору на обслуговування громадян як самостійного типу цивільно-правового договору, яка згодом так і не набула законодавчої формалізації. Указана концепція ґрунтувалася на виокремленні в межах сфери послуг підсфери обслуговування громадян, де відбувається задоволення їх особистих потреб шляхом отримання ними побутових, медичних, освітніх, житлово-комунальних, туристичних тощо послуг. Таким чином, економічні реформи 80-х років принесли позитивні зміни в напрямі перетворення відносин власності, відміни планового розподілу, відмови від системи адміністративних приписів у формуванні умов договору і, як наслідок, розширення договірної свободи та її розповсюдження на нові сфери.

www.pravoua.com.ua

² Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1963. № 30. Ст. 463.

³ Н Саніахметова та інші, *Цивільний кодекс України (науково-практичний коментар)* (Саніахметова Н та інші відп ред, Одісей 2000).

Завдяки цьому кінець ХХ ст. пов'язаний із суттєвими перетвореннями у сфері договірних відносин, що відобразилося у розумінні договору як основного регулятора цивільних відносин.

Одним із важливих інститутів, що надав імпульс розвитку правового регулювання відносин із надання послуг та його законодавчого відокремлення, став інститут захисту прав споживачів, що можна іменувати “періодом розвитку”. Так, період розвитку пов'язаний, насамперед, із фактичним крахом усієї існуючої в СРСР планової системи товарного забезпечення та обслуговування населення. Не випадково, що з початку 90-х років минулого століття у так званий пострадянський період поряд зі змінами в економічному базисі (коли на зміну плановій економіці прийшли ринкові відносини, приватизація і приватний бізнес) помітно оновилися і юридична надбудова: з'явилися та стали удосконалюватися спеціальні нормативні акти, адресовані споживачам. Це започаткувало формування самостійної сфери законодавства, законодавства про захист прав споживачів на підставі поступового запозичення, а потім й імплементації норм міжнародних конвенцій і кращих зразків законодавчих актів зарубіжних країн.

Тому не випадково вже 12 травня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про захист прав споживачів”, який ознаменував нові концептуальні підходи до врегулювання відносин за участю громадян-покупців, замовників товарів, робіт та послуг. Звичайно, цей Закон не був позбавлений прорахунків і вад. 15 грудня 1993 р. до нього було внесено низку істотних змін і доповнень, що викликало необхідність його повного викладення у новій редакції. 1 грудня 2005 р. набула чинності нова редакція цього Закону, в якій було розширено перелік термінів, що визначаються в акті⁴.

Наступний період еволюції інституту договірних зобов'язань із надання послуг, пов'язаний із прийняттям Цивільного кодексу України 2004 р. (далі – ЦК України)⁵, можна іменувати “періодом становлення та утвердження договірних зобов'язань із надання послуг” як самостійного цивільно-правового інституту. Хоча ще зовсім нещодавно можливість визнання цієї сукупності норм правовим інститутом піддавалася жорсткій критиці. Так, О. Кабалкін зазначав, що неможливо погодитися з визнанням зобов'язань із надання послуг своєрідним правовим інститутом особливо в умовах, коли в цивільному законодавстві відсутні норми, що регулювали відносини з надання послуг⁶.

⁴ Про захист прав споживачів: Закон України від 1 грудня 2005 р. № 3161. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 7. Ст. 84.

⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (дата звернення: 01.02.2019).

⁶ Ю. Кабалкін, ‘Услуги в гражданском праве’ в *Сборник научных трудов, посвященных памяти В. А. Рясенцева* (МГЮА 1995) 38.

Наталія Федорченко

Однак виокремлення норм про договори щодо надання послуг у самостійну главу 63 ЦК України свідчать про помилковість настільки категоричного висновку. Так, законодавець у ст. 177 ЦК України серед різновидів об'єктів цивільних прав виділив послуги як самостійний об'єкт цивільних правовідносин. У главі 63 ЦК України містяться найзагальніші положення, що стосуються всіх видів послуг. Це робить договір про надання послуг універсальним договором, який широко використовується всіма учасниками цивільного обороту. Головна особливість цієї групи договорів, на відміну від договорів про виконання робіт, на думку В. Луця, полягає у тому, що надання послуги невіддільна від діяльності особи-послугодавача. Корисний ефект такої діяльності не виступає у вигляді певного осяжного матеріального результату, як це має місце у підрядних договорах, а полягає в самому процесі надання послуги⁷.

Зважаючи на різноманітність відносин, що виникають у сфері надання послуг, протягом усього періоду незалежності України закріплення положень, присвячених регулюванню таких відносин, відбувається на рівні різнорівневих нормативно-правових актів. Так, крім ЦК України, норми щодо регулювання відносин із надання послуг закріплені в главах 31, 32, 35 Господарського кодексу України, законах України, транспортних статутах і кодексах, а також інших численних різнорівневих нормативно-правових актах.

Встановлення підходів до правового регулювання відносин у сфері надання послуг має досить важливе значення, оскільки визначає загальні напрями правового впливу на регулювання цих правовідносин через вплив на елементи самих правовідносин.

Специфіка сучасного праворозуміння полягає в тому, що в центрі права перебуває окремий індивід із власними інтересами та потребами. Звичайно, межі свободи людини розширюються історично з розвитком суспільства, його духовної, економічної, політичної сфер. Проте лише право відкриває можливості для кожної людини реалізувати цю свободу і здійснювати усвідомлений вибір поведінки.

З огляду на напрями правового впливу на суспільні відносини, можна беззаперечно стверджувати, що право на надання послуг є правом особи. Беручи до уваги це судження, доходимо висновку, що таке право входить до її правового становища: 1) як особи взагалі – ніхто не може бути обмежений у праві займатися такою діяльністю; 2) як спеціальне право, за яким наявність спеціальної освіти та навичок, що підтверджується виданими в установленому порядку дипломом про відповідну освіту

⁷ В. Луць, *Контракти в підприємницькій діяльності: навчальний посібник* (Юрінком Інтер 2008) 244.

чи посвідченням (сертифікатом) про перепідготовку та підвищення кваліфікації, надає особі право на професійне заняття такою діяльністю.

Щодо юридичної особи, то право на надання послуг може охоплюватися її загальним чи спеціальним правовим становищем та передбачатися її засновницькими документами як різновид її підприємницької діяльності. Це один із напрямів діяльності, наприклад, туристичних чи рекламних агентств, що передбачені їх засновницькими документами.

Договірні зобов'язання з надання послуг посідають важливе місце в системі цивільно-правових зобов'язань. Про це свідчить, насамперед, виділення цієї групи договірних зобов'язань у більшості відомих у теорії цивільного права класифікацій цивільно-правових зобов'язань. Не секрет, що основою вчення про цивільно-правові договори є проблема їх систематизації. Теоретичне обґрунтування систематизації надає базу для побудови чіткої системи договорів у кодифікованих актах цивільного законодавства і дає змогу належно вирішувати багато труднощів, що виникають у договірній та судовій практиці. Так, у юридичній літературі неодноразово робилися спроби провести систематизацію цивільно-правових договорів. Хоча законодавець у розділі III книги 5 ЦК України "Окремі види зобов'язань" обрав двоступеневу структуру, тип договору та окремі види договорів відповідного типу, проте слушними можна визнати й інші класифікації договірних зобов'язань, які трапляються в юридичній літературі та значно полегшують розуміння загальних і спеціальних ознак, що притаманні відповідним договорам.

Бурхливий процес виникнення і розвитку нових форм договірних відносин вимагає дослідження всіх договорів як складових єдиної системи. Виділення окремих типів зобов'язань дає можливість глибокого їх вивчення і правильного вибору суб'єктами того чи іншого договірного виду, залежно від потреб та інтересів, для правильного розташування і систематизації нормативного матеріалу. Це дає змогу розглядати договори не як розрізнену масу окремих відносин, а як певну їх сукупність, що володіють внутрішньою цілісною структурою, сукупністю, в основі якої лежать єдність і взаємозв'язок між окремими договорами. Водночас не слід забувати, що з постійним розвитком та зміною відносин потребує уточнення і зміни система договорів.

Договори з надання послуг по-різному відображаються у системі законодавства зарубіжних країн. Так, М. Брагінський, з'ясовуючи місце договору з надання послуг у Німецькому цивільному уложенні, цілком слушно зазначив, що назва глави "Підряд та подібні договори" цілком

очевидно підкреслює появу відмінних від підряду договорів, предметом яких слугує один із видів послуг як таких⁸.

На відміну від Німецького цивільного уложення, Торговий кодекс Японії взагалі не виділяє в окремий правовий інститут договір про надання послуг⁹. У розділі III “Зобов’язальне право” також не передбачено договору про надання послуг. Цивільно-правова доктрина побудови зобов’язально-правових інститутів Цивільного кодексу Японії спирається на категорію договорів про використання чужої праці, які, зі свого боку, поділяються на: а) договір, що передбачає повноваження спрямовувати працю працівників на певні цілі (договір особистого найму); б) договір, що ставить на меті повне здійснення певної роботи працею інших осіб (договір підряду); в) договір про проведення спільної роботи на підставі власного розсуду працівника (договір доручення); г) договір про виконання специфічної роботи щодо зберігання речі, яка належить іншій особі (договір зберігання)¹⁰.

Цікаво зазначити, що договір підряду в Цивільному кодексі Японії передбачає надання результату завершеної роботи (ст. 632), який може бути як матеріальним, так і нематеріальним¹¹. Інакше кажучи, поняттям “підряд” у японському цивільному законодавстві охоплюються і робота у вигляді послуги (з наданням нематеріального результату), і робота з наданням матеріального результату. Принципової відмінності в юридичній кваліфікації цих відносин за критерієм наявності або відсутності матеріалізованого результату законодавство Японії не робить.

Відзначимо, що в ЦК України виділення групи зобов’язань із надання послуг має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Як справедливо вказує Ю. Романець, мета класифікації цивільних договорів полягає в тому, щоб на основі правильно обраних критеріїв розділити договори на групи, що об’єднують зобов’язання зі схожою правовою регламентацією і розділяють зобов’язання з різним правовим регулюванням¹². Тобто об’єднання в єдину групу договірних зобов’язань із надання послуг дасть змогу виявити закономірності в правовому регулюванні опосередковуваних ними відносин і сформулювати пропозиції щодо удосконалення механізму їх правового регулювання.

Щоб здійснити класифікацію цивільно-правових договорів, необхідно виявити суттєві спільні та відмінні риси між різними договорами. З огляду на це, детальніше зупинимося на виявленні спільних і відмін-

⁸ М Брагинский, *Договор подряда и подобные ему договора* (Статут 1999) 219.

⁹ Тзцуо Сато (под общ ред), А Лихо (пер с англ), *Торговый кодекс Японии* (Микап 1993) 121.

¹⁰ Сакаэ Вагацума. *Гражданское право Японии*, кн 2 (Прогресс 1983) 92-3.

¹¹ Луць (н 7) 103.

¹² Ю Романець, *Система договоров в гражданском праве России* (Юристь 2006) 40.

них ознак договірного типу з надання послуг та інших договірних зобов'язань.

До суміжних договірних зобов'язань можна віднести, перш за все, ті зобов'язання, об'єктами яких традиційно вважаються дії. Необхідно підкреслити, що як у договорах із надання послуг, так і в договорах підряду сутність діяльності боржника з виконання договору полягає у вчиненні певних дій. Так, аналіз закріпленої в ст. 837 ЦК України дефініції договору підряду свідчить, що поняття “робота” розкривається законодавцем через категорію “вчинення дії” або “діяльність”.

Проблемі співвідношення зобов'язань, які полягають у наданні послуг або виконанні робіт, у юридичній літературі відводиться значне місце. На думку одних авторів, роботи і зобов'язання з їх виконання – це більш широке поняття щодо послуги¹³; другі, навпаки, розглядають виконання робіт як різновид послуг¹⁴; треті – ці категорії розділяють¹⁵. Як убачається із наведеного, міркування вчених зводилися переважно до того, які ж відносини якими охоплюються: чи підряд є різновидом договору послуг, чи послуга є різновидом договору підряду. Вважаємо, що з правової точки зору немає підстав говорити про збіг цих двох понять, а отже, недоцільно ні роботу розглядати як різновид послуг, ні послугу як різновид робіт, оскільки вони спрямовані на досягнення різних результатів.

Переважно розмежування цих груп договірних зобов'язань здійснюється за об'єктом зобов'язання: у зобов'язаннях із виконання робіт – це роботи, у зобов'язаннях із надання послуг – послуги. Саме в матеріальному характері благ, стан яких піддається зміні або збереженню в процесі виконання робіт, і полягає той матеріальний субстрат, який визначає специфіку робіт як самостійного об'єкта цивільних прав.

При цьому більшість цивілістів наголошують на нематеріальній, неуречевленій природі послуг, на відміну від робіт. Як зазначає з цього приводу А. Гриняк, коли йдеться про діяльність у формі “робіт”, то споживача, власне, цікавить кінцевий результат такої діяльності, що набуває певної матеріалізованої форми, тобто такий об'єкт цивільних прав, як “результати робіт”. Коли ж йдеться про послуги як об'єкт цивільних прав, то до уваги береться не сам результат, який споживається при здійсненні діяльності, а дії, які до нього призвели¹⁶.

¹³ Б Антимонов и другие, *Отдельные виды обязательств. Курс советского гражданского права* (Граве К и Новицкий И под ред, Госюриздат 1954) 221.

¹⁴ Е Суханов (ред), *Гражданское право, т 2* (БЕК 1994) 198.

¹⁵ В Кабатов, ‘Возмездное оказание услуг’ в *Гражданский кодекс Российской Федерации, ч 2: Текст. Комментарии. Алфавитно-предметный указатель* (1996) 392; В Яковлев, *Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания* (Наука 1980) 17; А Гриняк, ‘Особенности розмежування договорів підряду та договорів із надання послуг’ (2012) 4 Підприємництво, господарство і право 18-20.

¹⁶ А Гриняк, ‘Договірні зобов'язання з виконання робіт у цивільному праві України’ (дис д-ра юрид наук, Харківський національний університет імені В Н Каразіна 2013) 100.

Наталія Федорченко

У зв'язку з наведеним вище аналізом, вважаємо спірною висловлену в юридичній літературі точку зору про розподіл послуг на нематеріальні (“чисті”) і матеріальні (ті, що опосередковуються підрядними відносинами)¹⁷. Оскільки правильніше було б говорити або про послуги, або про роботи.

Слід зазначити, що і роботи, і послуги – це визнані законом об'єкти цивільних прав, вони об'єктивуються у процесі цілеспрямованої діяльності певного виду, а їх результати володіють споживчою вартістю. Водночас у загальних положеннях про об'єкти цивільних прав не міститься визначення ні результатів робіт, ні послуг. Вони лише перераховуються у ст. 177 ЦК України поряд з іншими об'єктами цивільних прав. Зміст роботи лише частково розкривається в ч. 2 ст. 837 ЦК України. Натомість зміст послуги взагалі законодавцем не розкривається, хоча також зазначається в ст. 177 ЦК України.

Законодавець, визначаючи у ст. 177 ЦК України послуги як самостійний об'єкт цивільних прав, на відміну від інших об'єктів, наприклад, цінних паперів, не закріпив їх легального визначення. Немає нормативного визначення поняття послуг і в главі 63 ЦК України. З огляду на наведене вважаємо за необхідне вказати на потребу подальшого удосконалення чинного законодавства з метою приведення його положень у відповідність до вже загальноновизнаних положень науки цивільного права щодо розуміння поняття послуг.

Наслідком наведених законодавчих помилок є ототожнення у ст. 715 ЦК України понять “роботи” та “послуги”, підтвердженням чого є ч. 5 зазначеної статті, в якій встановлено, що ‘договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги)’¹⁸. Таке ототожнення є алогічним, оскільки призводить до неправильного застосування до відносин із надання послуг законодавства, що регулює підрядні відносини, та істотного порушення прав контрагентів за договором.

Таким чином, спробуємо визначити критерії розмежування договорів із надання послуг та договорів із виконання робіт, а саме:

1) предметом договорів із надання послуг є сам процес надання послуги, а не досягнення матеріалізованого результату. Крім того, основний результат при наданні послуг виражається у нематеріальній формі, однак має економічну цінність і корисний ефект для замовника;

2) виконавець за договором про надання послуг повинен надати послугу особисто (виняток становить надання послуги найманим праців-

¹⁷ В Кротов, *Обязательства по оказанию услуг в советском гражданском праве: учебное пособие* (Толстой Ю науч ред, Изд-во Ленингр ун-та 1990) 12.

¹⁸ Цивільний кодекс України (н 5).

ником), у той час як підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучати до виконання роботи інших осіб (субпідрядників);

3) із дефініції договору про надання послуг (ст. 901 ЦК України), на відміну від дефініції договору підряду, не впливає, що виконавець надає послугу на власний ризик, тобто він має право вимагати оплати наданих послуг навіть у випадку настання якихось непередбачуваних обставин;

4) завершальною стадією виконання договору підряду є підписання акта приймання-передачі результату робіт, і ця процедура, на відміну від договору про надання послуг, передбачена чинним законодавством. При виконанні договору про надання послуг, навіть за умови передачі зовнішньої форми діяльності послугодавця, як-от договору, не завжди є свідченням завершення діяльності з надання послуги;

5) з огляду на дефініцію договору про надання послуг, послуга споживається у процесі її надання, тоді як виконання роботи та споживання її результатів не збігаються у часі.

Водночас слід зазначити, що останній критерій такого відмежування є доволі умовним, оскільки окреме існування результатів послуги від їх виконавця прослідковується, наприклад, у випадках проведення маркетингових досліджень, де основним обов'язком виконавця є обов'язок провести маркетингове дослідження відповідно до завдання замовника і передати його результати у вигляді звіту та (або) рекомендацій замовникові.

Отже, якщо розширити предметну сферу регулювання договірних зобов'язань із надання послуг, не обмежуючи їх тільки так званими нематеріальними послугами, можна встановити деяке зближення правових позицій із цього питання: послуги повинні і мають певний результат "*opis*", досягнення якого становить мету взаємодії учасників у межах зобов'язального правовідношення.

Зважаючи на аналіз існуючих у праві концепцій класифікації договірних зобов'язань, а також побудови системи договірних зобов'язань із надання послуг, доцільно підкреслити, що: а) зобов'язання з надання послуг є однією зі складових системи цивільно-правових зобов'язань, що відрізняються від інших договірних зобов'язань (зобов'язання, що поєднують елементи зобов'язання з надання послуг та інших типів зобов'язань, не повинні включатися до системи внутрішньої диференціації зобов'язань із надання послуг); б) система зобов'язань із надання послуг не може бути вичерпною, оскільки нею мають охоплюватися як поійменовані, так і непоійменовані різновиди відносин із надання послуг.

Дуже важливим є визначення загальної характеристики договорів із надання послуг. Договорам про надання послуг властиві як загальні ознаки цієї правової категорії, так і специфічні риси (особливості), притаманні окремим видам цього типу договірних зобов'язань.

Видається доречним провести аналіз та характеристику договірних типу з надання послуг за такими класифікаційними критеріями.

За суб'єктним складом договори з надання послуг є переважно двосторонніми, хоча можуть бути і багатосторонніми. Слід зазначити, що за договорами з надання послуг сторони, що безпосередньо надають послуги, у низці випадків наділені спеціальною правоздатністю. Це зумовлено тим, що далеко не кожен учасник цивільних правовідносин може надавати послуги. Прикладом можуть слугувати виконавці за договором із надання медичних, освітніх, оцінних послуг тощо. Суть спеціальної правоздатності полягає в тому, що юридична особа має право вчиняти лише ті дії, які спрямовані на досягнення зазначеної в установчих документах мети. Так, за законодавством радянського періоду (ст. 26 ЦК УРСР 1963 р.) юридична особа наділялася цивільною правоздатністю відповідно до встановлених цілей діяльності¹⁹.

За юридичною підставою укладення договори з надання послуг належать до договорів, що укладаються на підставі вільних намірів сторін. Хоча, як і в будь-якому правилі, тут існують винятки. Йдеться про випадки укладення договорів із надання послуг на підставі прямої вказівки закону. Прикладом можуть слугувати положення статей 20, 21 Закону України "Про житлово-комунальні послуги"²⁰, зі змісту яких вбачається, що укладення договору про надання комунальних послуг є обов'язковим на підставі закону, що, зі свого боку, може розглядатись як спонукання до укладення договору. Тобто у сфері комунальних послуг законодавство допускає обов'язкове укладення договору²¹. З огляду на це, можна припустити, що у разі ухилення від укладення договору однією стороною, можливе, на вимогу другої сторони, спонукання до його укладення за рішенням суду.

Іншим прикладом обмеження договірної свободи у сфері надання послуг є можливість укладення публічних договорів та договорів приєднання. Свобода договору, як слушно зазначає А. Луць, включає в себе, окрім можливості вибору контрагента та визначення змісту договору, також і вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини, свободо-

¹⁹ О. Зозуляк, *Реалізація цивільної правосуб'єктності юридичних осіб у договірній формі* (Нова зоря 2012) 52.

²⁰ Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>> (дата звернення: 01.02.2019).

²¹ Р. Гейнц, *Цивільно-правове регулювання відносин за договором про надання комунальних послуг* (дис канд юрид наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника 2011) 137.

ду вибору сторонами форми договору, право сторін укласти як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать, право сторін за своєю угодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору, визначати способи забезпечення договірних зобов'язань, право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо²². Проте в межах договірного типу з надання послуг існують окремі різновиди договорів, у яких обмеження принципу свободи договору є необхідною умовою їх існування (договір перевезення транспортом загального користування, договір складського зберігання, укладений складом загального користування, договір банківського вкладу тощо). Обмеження свободи договору в публічних договорах відбувається за такими напрямками: підприємці позбавлені можливості вільного вибору контрагента та вільного виявлення волі до вступу у договірні відносини, а також на свій розсуд змінювати умови договору.

Для цих договорів властивими є, по-перше, визначене коло суб'єктів: ними, з одного боку, є підприємці, що у встановленому порядку здійснюють підприємницьку діяльність у таких напрямках надання послуг, як перевезення транспортом загального користування, надання послуг зв'язку, медичного, готельного, банківського обслуговування тощо, а з другого – будь-хто, хто до них звертається для задоволення своїх потреб у конкретних послугах; по-друге, умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги (наприклад, пільги, що надані ветеранам війни щодо сплати квартирної плати і комунальних послуг); по-третє, підприємець не повинен надавати перевагу одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом. У разі безпідставної відмови від укладення договору для оферента також настає цивільно-правова відповідальність.

Аналізуючи наведені ознаки публічного договору, необхідно зазначити про певні термінологічні неточності у визначенні суб'єктів такого договору. Так, у ст. 633 ЦК України сторона, що приймає на себе зобов'язання з публічного договору, визначена як підприємець, що дає можливість припустити звуження кола виконавців послуг і виключення з них юридичних осіб. З огляду на цей висновок можна констатувати (сподіваємося, помилково) закладений у законодавстві механізм неналежного захисту прав споживачів, оскільки підприємці, порівняно з юридичними особами, будуть поставлені у нерівне становище, адже

²² А Луць, 'Свобода договору в цивільному праві України' (дис канд юрид наук, Київ нац ун-т ім Т Шевченка 2001) 164.

на останніх не буде покладено додаткових обов'язків, обумовлених публічним характером їх діяльності. Крім того, вбачається й інша законодавча помилка, що міститься у ст. 633 ЦК України, адже в таких сферах застосування публічного договору, як банківська діяльність та послуги зв'язку, виконавцями виступають виключно юридичні особи.

Прогресивним видається закріплений у ст. 633 ЦК України підхід, за яким суб'єкт підприємницької діяльності зобов'язаний здійснити продаж товарів, виконати роботи або надати послуги кожному, хто до нього звертається. Такий підхід дає змогу стверджувати, що, застосовуючи конструкцію “кожен, хто звернеться”, законодавець фактично розширює категорію “споживач” і відносить до них також юридичних осіб. Додатковими аргументами на користь цього умовиводу слугує закріплення законодавцем режиму публічності в таких сферах із надання послуг, як складське зберігання складом загального користування (ст. 957 ЦК України) та зберігання автотранспортних засобів, що здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності (ст. 977 ЦК України), адже такі договори доволі часто укладають і юридичні особи, а коло споживачів зазначеними нормами не обмежене.

Як і публічний договір, договір приєднання є узагальненою категорією тих договорів із надання послуг, у яких умови договору встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах і які укладаються лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого тексту договору. Друга сторона при цьому не може запропонувати свої умови договору. Звичайно, друга сторона сама вирішує, укласти чи не укласти договір на запропонованих їй умовах, тобто тут не порушується принцип свободи договору. Але необхідність укладення особою договору приєднання, особливо у підприємницькій діяльності, часто обумовлена економічними чи географічними чинниками, коли можливість вибору контрагента є обмеженою.

Висновки. Таким чином, аналізуючи договірні зобов'язання із надання послуг, можна зазначити ознаки, що об'єднують усі такі договірні зобов'язання в окрему групу, зокрема:

- 1) діяльність послугодавця не виражається у речовому результаті. Основним результатом при наданні послуг є результат нематеріального характеру, який не втілюється у жодну з матеріальних форм, однак, попри відсутність матеріальної форми, має економічну цінність і корисний ефект для замовника такої послуги;
- 2) послугодавець не гарантує досягнення передбачуваного результату;
- 3) чинним законодавством не передбачено контролю з боку замовника за процесом надання йому послуги виконавцем, хоча він і мож-

ливий за наявності згоди сторін, вираженої в конкретних умовах договору;

4) споживання посередницької послуги відбувається в процесі її надання.

В умовах сучасного інформаційного глобалізованого суспільства, розвинутої ринкової економіки, значних змін у соціальному житті людства відносини з надання послуг набувають все більшого значення. Проблемним у науці цивільного права залишається питання укладення договору про надання послуг коштом державного бюджету, якості надання послуг, відповідальності за неналежне надання послуг, а також питання стягнення платежів за так званими виконавськими послугами.

Отже, сучасні тенденції розвитку сфери послуг потребують нагально-го законодавчого вдосконалення.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro zakhyst prav spozhyvachiv [On Consumer Rights Protection]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 1 hrudnia 2005 r. № 3161. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2006. № 7. St. 84 (in Ukrainian).
2. Pro zhytlovo-komunalni posluhy [On Housing and Public Utility Services]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 9 lystopada 2017 r. № 2189-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>> (accessed: 01.02.2019) (in Ukrainian).
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainiskoi RSR [The Civil Code of the Ukrainian SSR] vid 18 lypnia 1963 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1963. № 30. St. 463 (in Ukrainian).
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (accessed: 01.02.2019) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

5. Braginskij M, *Dogovor podrjada i podobnye emu dogovora [Work and Labor Contract and Similar Contracts]* (Statut 1999) (in Russian).
6. Fedorchenko N, *Dohovirni zobov'iazannia z nadannia posluh: problemy teorii i praktyky [Contractual Obligations to Provide Service: Issues of Theory and Practice]* (NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva NAPrN Ukrainy 2015) (in Ukrainian).
7. Jakovlev V, *Grazhdansko-pravovoj dogovor v sfere obsluzhivanija [Civil-Law Contract in the Service Sector]* (Nauka 1980) (in Russian).
8. Krotov V, *Objazatel'stva po okazaniju uslug v sovetskom grazhdanskom prave [Obligations on Rendering of Services in Soviet Civil Law]* (1990) (in Russian).
9. Luts V, *Kontrakty v pidpriemnytskii diialnosti: navchalnyi posibnyk [Contracts in Business: Study Guide]* (Iurinkom Inter 2008) (in Ukrainian).
10. Romanec Ju, *Sistema dogovorov v grazhdanskom prave Rossii [System of Contracts in Civil Law of Russia]* (Jurist' 2006) (in Russian).

Наталія Федорченко

11. Zozuliak O, *Realizatsiia tsyvilnoi pravosub'iektnosti yurydychnykh osib u dohovirni formi* [Implementation of Civil Legal Personality of Legal Entities in a Contractual Form] (Nova zoria 2012) (in Ukrainian).

Edited and translated books

12. Antimonov B i drugie, *Otdel'nye vidy objazatel'stv. Kurs sovetskogo grazhdanskogo prava* [Separate Types of Obligations. A Course of Soviet Civil Law] (Grave K i Novitskiy I pod red, Gosjurizdat 1954) (in Russian).
13. Kabalkin Ju, 'Uslugi v grazhdanskom prave' ['Services in Civil Law'] v *Sbornik nauchnykh trudov, posvyashchennykh pamyati V. A. Ryasentseva* [Collected Scientific Papers Dedicated to the Memory of V. A. Riasentsev] (MGJuA 1995) (in Russian).
14. Kabatov V, 'Vozmezdnoe okazanie uslug' ['Service Providing on a Paid Basis'] v *Grazhdanskij kodeks Rossijskoj Federacii* [The Civil Code of the Russian Federation], chast' 2 Tekst. Kommentarii. Alfavitno-predmetnyj ukazatel' [Text. Commentaries. Alphabetical Index] (1996) (in Russian).
15. Sakaje Vagacuma, *Grazhdanskoe pravo Japonii* [Civil Law of Japan], kn 2 (Progress 1983) (in Russian).
16. Saniakhmetova N ta inshi, *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (naukovo-praktychnyi komentar)* [The Civil Code of Ukraine (Scientific and Practical Commentary)] (Saniakhmetova N ta inshi vidp red, Odissei 2000) (in Ukrainian).
17. Suhanov E (red), *Grazhdanskoe pravo* [Civil Law], t 2 (BEK 1994) (in Russian).
18. Tzcuo Sato (pod obshh red), Liho A (per s angl), *Torgovyj kodeks Japonii* [The Commercial Code of Japan] (Mikap 1993) (in Russian).

Journal articles

19. Hryniak A, 'Osoblyvosti rozmezhuвання dohovoriv pidriadu ta dohovoriv iz nadання posluh' ['Specific Aspects of Differentiating between Work and Labor Contracts and Service Contracts'] (2012) 4 *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* 18-20 (in Ukrainian).

Dissertations

20. Heints R, 'Tsyvilno-pravove rehuliuвання vidnosyn za dohovorom pro nadання komunalnykh posluh' ['Civil-Law Regulation of Relations under the Contract for Public Utility Services'] (dys kand yuryd nauk, Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka 2011) (in Ukrainian).
21. Hryniak A, 'Dohovirni zobov'iazання z vykonання robıt u tsyvilnomu pravi Ukrainy' ['Contractual Obligations of Work Performance in Civil Law of Ukraine'] (dys d-ra yuryd nauk, Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V N Karazina 2013) (in Ukrainian).
22. Luts A, 'Svoboda dohovoru v tsyvilnomu pravi Ukrainy' ['Freedom of Contract in Civil Law of Ukraine'] (dys kand yuryd nauk, Kyiv nats un-t im T Shevchenka 2001) (in Ukrainian).

Nataliia Fedorchenko

CONTRACTUAL OBLIGATIONS
TO PROVIDE SERVICES IN NATIONAL LAW:
DEVELOPMENT AND PROSPECTS

ABSTRACT. The article investigates how the contractual obligations to provide services have developed in national law, makes their historical and legal analysis and focuses on the further development of legal regulation of relations involving providing services. The article also identifies the legislative approaches to the procedure of entering into service contract and highlights the specific aspects emerging when such contracts are entered into.

The purpose of the article is to analyze and characterize the obligations to provide services, their historical development and prospects.

The author elaborates on the correlation of the obligations involving providing services or performance of works, establishes the criteria for distinguishing between these groups of contractual obligations, makes an analysis and characterizes the service contract as a type of contracts. The author proposes to identify the general signs typical for all of the contractual obligations as a separate group which mediates service providing: 1) activities of the service provider do not create a tangible result; 2) the executor does not guarantee that the intended result will be achieved; 3) current legislation does not prescribe how the customer may control the process of service providing by the executor to the client, although such control is possible subject to mutual consent of the parties expressed in particular terms of the contract; 4) consumption of an intermediary service occurs in the process of its providing.

The article aims at making a theoretical generalization and finding a new solution to the scientific task which involves making a comprehensive research of contractual service providing obligations and, on this basis, forming theoretical conclusions and practical proposals on improvement of civil legislation of Ukraine.

The author comes to the conclusion that there is a need to revise the legal and regulatory approach to the procedure of entering into civil-law contracts in general and service contracts in particular, and also to back off from the administrative planning acts as the basis for these contracts. The author notes that it is the service contract that performs an important function of establishing legal relations between potential counterparties, determines the procedure for and the sequence of service providing by the executor and settlements for the delivered services by the client. The author focuses on the problematic issues still remaining in the science of civil law, particularly, such as entering into the contract for services from the State budget, the quality of services, liability for improper providing services, and also the issue of collecting payments for the so-called executing services.

KEYWORDS: obligation to provide services; service contract; subjects of providing service obligations; service.